

Recension

Tuula Gordon, Jane Holland & Elina Lahelma (2000):
Making Spaces: Citizenship and Difference in Schools.
London: Macmillan Press. 235 s.

Relationen mellan medborgarskap, identitet och utbildning står i fokus när tre kvinnor från Finland och England undersöker det sociala livet i finska och engelska skolor. Huvudtiteln *Making Spaces* syftar på hur identiteter skapas i skolans undervisning och i dess informella verksamheter: elever strävar på olika sätt att skapa rum för sin identitet i skolan. Rummet har både yttre, fysiska och inre erfarenhetsmässiga dimensioner. Sammanhängande med det fysiska rummet är konstruktionen av det kroppsliga varandet som intimt hör ihop med identitetsprocessen. I inledningen parafrazeras Philip Wexlers (1992) titel *Becoming somebody* till den analytiska ansatsen ”we analyse how school students become somebodies somewhere.” (s 2).

Författarnas teoretiska ansats är social-konstruktionistisk (med hänvisning till Burr, 1995). Samtidigt vänder de sig mot en ensidig betoning på text och symbolproduktion; det är också viktigt att studera hur identitet och kön skapas i en kroppslig och konkret interaktion i skolans fysiska rum. Rummet skall också uppfattas som den nationella plats där utbildning tar form.

Tuula Gordon, Jane Holland och Elina Lahelma kritiserar också med hjälp av bland annat feministiska forskare T H Marshalls klassiska teori om medborgarskap och utbildning. Ett problem är att medborgarskapsbegreppet inrymmer en implicit maskulin och etnocentrisk dimension som aldrig problematiseras. Undertiteln *Citizenship and Difference in schools* pekar ut att socialisationen till medborgarskap i skolan inte är något enhetligt utan innefattar produktion av skillnader. I det officiella, politiska talet om skolan beskrivs ofta ”eleven”, ”skolan” och ”medborgaren” som något generellt och abstrakt.

Ett syfte med att analysera både engelsk och finsk skola är ge möjlighet till att förstå medborgarskap i relation till nationella kontexter; den geografiska och kulturella utbildningsarena där den medborgaridentiteten formas. Det är emellertid först i bokens sista kapitel som olikheter mellan länder och

skolor lyfts fram. Avsikten är först och främst att urskilja generella mönster som överskrider geografiska och, som jag tolkar det, det lokala livet vid de enskilda skolorna. I anslutning till det formulerar de sin ansats:

We embody the abstract pupil, we spatialise the abstract school and problematise the abstract citizen by exploring the concrete, everyday life of the school (s 7).

I kapitel ett klargör författarna begreppen ”medborgarskap” (*citizenship*), ”individualitet” (*individuality*) och skillnad (*difference*). Medborgarskap står för relationen mellan individen och den nationella staten. En av författarnas viktigaste utgångspunkter är att medborgerlig socialisation inte skall betraktas som universellt, något som på ett oproblematiskt sätt förenar människor, utan snarare inrymmer spänningar där individen kan vara, lik eller skild ifrån andra, i centrum respektive i marginalen. Unga människors deltagande och socialisation i skolan bör analyseras med utgångspunkt ifrån ett sammansatt medborgarbegrepp:

We problematise the universality of citizenship by exploring how it is constructed and reconstructed in schools. Schooling is a national project and a practice of the state, preparing young people for adulthood. The context of this preparation involves negotiations between difference and diversity amongst young people, and the neutral sameness of ”citizens” (s 9).

Det nationella medborgarskapet står för typiska likheter i hur ”elever” förväntas vara i skolan, men i relation till likheten finns också olikheter till exempel vad gäller elevers och lärares förväntningar på hur man ska uppföra sig som pojke eller flicka.

En metodologisk utgångspunkt är alltså att betrakta medborgarskap som ett analysbegrepp för den vardagliga socialisationsprocessen i skolan. Fokuseringen på medborgarskap kan motiveras historiskt: Utbildning har spelat en avgörande roll i förberedandet av medborgarskap och i politiska definitioner av vad en nationell medborgare skall vara.

I kapitel två beskrivs den utbildningspolitiska restruktureringen av utbildningsväsendet. Den nya högerns utbildningspolitik har haft genomslagskraft i både Finland och Storbritannien. Den bild av medborgarskap som konstrueras handlar i hög grad om plikter och principer med förankring i konservativ ideologi, och individuell frihet med förankring i liberal ideologi. Relationen mellan social rättvisa och jämlikhet har idag kommit att tonas ned till förmån för effektivitet och fria val. Författarna vill relatera sina frågor delvis i kontrast till vad den nuvarande utbildningspolitiken betonar. Frå-

gan om vad utbildning är och bör vara är, som jag förstår Gordon, Holland och Lahelma, inte endast en akademisk utan också en fråga som inte kan isoleras från dagens utbildningspolitisk utveckling.

Det tredje kapitlet är en studie och analys av hur medborgar(ut)bildning beskrivs i finska och engelska läroplaner för den högre allmänna skolan (*secondary co-educational school*). Länderna har skilda skolsystem. De skrivningar som tar upp medborgar(ut)bildning har dock ingen framträdande plats i dokumenten. Ett tydligt perspektiv i dessa skrivningar är att elever beskrivs som *citizens-to-be*; undervisningen i skolan skall åstadkomma färdigheter som gör elever till aktiva samhällsmedborgare. De betraktas då inte som deltagare med fullvärdiga medborgeliga rättigheter, här och nu. Författarna väcker därmed en central fråga om hur elevens status som självständig medborgare förhåller sig till skolan som utbildningsinstitution. Man kunde dock önska att de hade problematiserat denna fråga mer i förhållande till just utbildningssystemets dubbla eller paradoxala uppgift att både utbilda och ge utrymme för en egen personlig utveckling (se t ex Ljunggren 1997, s 129-132).

Kapitel fyra innehar den metaforiska rubriken ”Inbjudan till dans: att undersöka vardagslivet i skolor” där läsaren inbjuds till att ta del av skolans vardagsliv, vilket av Gordon, Holland och Lahelma liknas vid en dans. Innebörden av dansmetaforen förklaras i bokens inledande kapitel och knyter tydligt an till kropps- och rumstematiken:

Everyday life in school is like a complicated dance with formal and improvised steps in a ballroom consisting of classrooms, halls, stairways and corridors (s 2).

Undersökningen av skolornas socialisationsprocess baseras på analytiska distinktioner av tre olika lager som metaforen avser att fånga: (1) Den officiella skolan där fokus ligger på utbildningsdokument, lektionsinnehåll och undervisningsprocesser. Detta motsvaras av de formella stegen i dansen. (2) Den informella skolan med fokus på vad som sker utöver (beyond) undervisningens uppgifter, vilket motsvaras av de improviserade stegen. Och sist (3) den fysiska skolan som utgörs av de olika fysiska rum inom vilka livet i skolan formas.

Författarnas analyspråk är alltså delvis metaforiskt som ”även implicerar en större betoning av forskarens upplevelse än i realistiskt hållna ansatser” (van Mannen 1988). Att analytiskt beskriva skolan som en form av dans, och dessutom använda rocktitlar som rubriker på flera teman, t ex ”Twist and shout” och ”Doing the locomotion”, finner jag dock inte så lyckat. Dans är väl närmast en metafor för någonting harmoniskt och har dessutom en estetisk konnotation som jag upplever ganska långsökt när det gäller beskriv-

ningen av skolans vardag. Rocktitlarna kunde använts mer sparsamt; det är långt från Beatles "Twist and shout" – titeln på kapitel 8 – till vad författarna skriver om kroppens socialisation (se nedan).

Två skolor i Helsingfors respektive London utgör basen för studien, samtidigt som materialet kompletteras med material från skolor i San Francisco, USA med vad de säger, ett illustrativt syfte. Författarna har använt sig av en stor mängd deltagande observationer i och invid skolorna. Detta inkluderar också observationer och upplevelser av deltagarnas känslor (analyserna görs fr a i kap 6). Här tycker jag att författarna kunde ha problematiserat mer kring forskarens möjligheter till att empiriskt studera inre erfarenheter. Ett möjligt svar, som Gordon, Holland och Lahelma antyder, kunde vara att forskarens kompetens för detta grundar sig i gemensamma erfarenheter med de människor som studeras. Det är dock lättare att i ett vetenskapligt sammanhang studera vad någon visar-för-andra än vad någon känner. En central metodisk ansats är också intervjuer med elever och citat från dessa förekommer genom hela boken tillsammans med observationsanteckningar. Eleverna har också fått skriva ner metaforer som de associerat till när ordet "skola" nämnts.

I kapitel fem beskrivs centrala drag i den officiella undervisningen, eller metaforiskt: i den formella dansen. Gordon, Holland och Lahelma konstaterar att skolan innehåller flera "envist" traditionella drag och ritualer som understryker skillnaden mellan lärarna och eleverna. Ordningen och kampen mot potentiellt kaos hos lärarna bidrar till att lärardominerande arbetsformer ofta får ett framträdande drag i undervisningen. I de finska skolorna märktes dock en tydligare betoning på lärarcentrerat arbete vilket författarna uppfattar som konsekvens av att utbildningssystemet i Finland varit mer centraliserat och ej tillåtit prövande av nya arbetsformer, i jämförelse med England och Wales. Gordon, Holland och Lahelma myntar begreppet "professionell elev". Detta innefattar att eleverna i skolan förväntas uppföra sig efter vissa acceptabla mönster, t ex respektera andra genom att inte väsnas och störa arbetsron. För att lära sig "de formella dansstegen" är det enligt eleverna själva viktigt med goda, eller höga prestationer.

Ordningen i klassen är också något som eleverna själva är med och skapar. För många elever är ett stökigt klassrum ett hinder för att kunna arbeta. Elever och lärare måste samarbeta för att kunna skapa god ordning i skolan. Impopulära lärare kan också utmanas av elever. Författarna beskriver härvidlag en spänning mellan medverkan (*agency*) och anpassning (*control*) där individers identitet och medborgarskap formas i en dynamisk process, vilket också utgör ett teoretisk bidrag till förståelsen av hur medborgarskap formas.

I den formella undervisningen formas kön, nationalitet och sexualitet utifrån olika kulturella, utsagda förgivettaganden av vad dessa dimensioner innebär. Vad gäller dessa aspekter verkar eleverna förhålla sig till lärares sätt att undervisa som något naturligt. De engelska och finska skolorna skiljer sig här från den undervisning som Lahelma och Gordon observerat i San Francisco Bay area, där olikheter kontinuerligt behandlades i undervisningen.

Medborgarskap konstrueras implicit utan att ingå som ett undervisnings-tema, vilket är en av författarnas poänger. Ett problem är här att kulturella skillnader inte synliggörs. Problemet är inte att skolan eftersträvar hänsyn och respekt etc. För att illustrera författarnas tes: inför ett moraliskt begrepp som "hänsyn" skulle det fortfarande vara möjligt att fråga: Hänsyn för en grupp elever är kanske inte identiskt med hänsyn för en annan grupp.

Det som författarna benämner "den informella skolan" i kapitel sex skall förstås i relation till den officiella skolan och inte som avskild från den. De situationer som beskrivs här är i större utsträckning än den officiella undervisningen situationer där elever strävar mot att "bli någon" (*becoming somebody*). Den informella skolan iscensätts bland annat under lektionerna men kan också äga rum vid andra platser i skolan, och utgör då ofta en alternativ process till den officiella undervisningen. Elever upphör alltså inte att vara elever formade av skolans speciella villkor för att dessa processer äger rum vid sidan om den formella undervisningen.

Skolan uppfattas av eleverna som en plats där man träffar sina vänner. Den socialisationsprocess som hör samman med detta inbegriper naturligtvis också konstruktionen av kön – ett viktigt forskningsintresse för Gordon, Holland och Lahelma. Klasser där flickor eller pojkar dominerar till antalet uppfattas oftast som ett problem av eleverna. Trots detta umgås flickor och pojkar (jfr Garpelin 1997) oftast i grupper var för sig. De viktigaste medlen, i den informella skolan, där makt och hierarkier konstrueras av eleverna är genom att retas och genom mobbning. Genom dessa handlingar skapas skillnader och marginalisering. Exempel på ord när elever retas är att flickorna kan bli kallade "hora", framför allt av pojkar men även av flickorna själva. Pojkar kallas ofta för "homos" eller liknande ord, främst av pojkar men också här i båda riktningar, av flickor. Etniska minoriteter marginaliseras också ofta i denna process.

Kapitel sju beskriver och analyserar hur skolans fysiska rum sammanhänger med socialisationen av "professionella elever". Genom att eleverna förväntas befinna sig i vissa rum under vissa bestämda tider och genom att föreskrivas relevanta beteenden skapas en social ordning. Elever förväntas till exempel av skolans ledning att vara på skolan och inte springa iväg under rasterna. Rummet har också betydelse för hur skillnader (*differences*) skapas

i elev-elevrelationen; elever som känner sig utsatta av andra elever kan ofta flytta sig till avgränsade platser för att söka skydd, eller skapa sig ett rum.

Intressant är att flera elever beskriver skolan som ett "fängelse" eller ett "dårhus" samtidigt som de kan beskriva flera positiva saker inom samma skolhus. Skolan som byggnad står som regel för en form av symboliskt tvång medan företeelser som t ex vänskap ändå kan uppfattas som positivt inslag i samma skola. Relationen mellan lärare och elev innefattar också förhandlingar och elevers spontana initiativ, till exempel när de under raster rymmer från skolgården genom ett hål i stängslet. Det fysiska rummet blir ett socialt rum när lärare föreskriver vanor etc som är knutna till olika rum vid avgränsade tider. Även om lärar-elevrelationen inbegriper ett hierarkiskt mönster, omfattar den alltså på samma gång en aktiv påverkan och förhandlingar av eleverna, blir författarnas slutsats.

Kapitel åtta beskriver de sociala konstruktionen av kropp i skolan. Det kroppsliga skall enligt Gordon, Holland och Lahelma betraktas i relation till en rumslig (*spatial*) praxis: "Bodily comportment, including dress, style and movement, is implicated in spatial praxis" (s 172). Den dagliga differentieringen mellan pojkar och flickor är mer påtaglig i detta kapitel (och perspektiv) än något annat i boken. Den tar sig bland annat uttryck i lärares förväntningar på och flickors anpassning till att de skall ta lite rumslig plats, dvs att vara tysta och sitta still. Pojkarnas kroppsliga uttryck skiljer sig genom att de oftare uppträder som högljudda och rörliga, vilket inte uppmärksammas av läraren i samma grad. Detta behöver, som jag förstår det, inte innebära att flickorna alltid är mer inriktade på själva skolarbetet, utan rör snarare ett allmänt uppträdande.

I bokens sista kapitel summeras tidigare teman upp tillsammans med en politisk konklusion. Här görs också vissa ytterligare jämförelser mellan ländernas utbildningssystem och utbildningskulturer. Analysens huvudsyfte har dock i de tidigare kapitlen varit "the basic processes of the secondary school" (s 193).

Det övergripande målet för Finlands och Englands utbildningspolitik har tidigare varit inriktat på social utjämning och lika tillgång till utbildning. Den nya högerns inflytande har, som författarna beskrivit i kapitel 2, nedtonat jämlikhet och demokrati. Det är nu åter dags att sätta dessa mål på dagordningen även om författarna inte vill tro att vi idag, på ett enkelt sätt, kan återvända till forna tiders politiska klimat. Den sociala dimensionen av medborgarskap, med en betoning på den kulturella och sexuella socialisationen, bör enligt Gordon, Holland och Lahelma vara viktiga inslag i en diskussion om vad skolan bör vara. Det sätt på vilket medborgarskap konstrueras måste i enlighet med den föreliggande analysen förstås på flera olika nivåer i skolan. Författarna poängterar att liknande studier av skolans vardag kan tjäna som

syfte för lokala skolor att själva att gå vidare och diskutera sådana frågor. Politiker borde erbjuda möjligheter för en sådan ”skolutveckling”. Som jag tolkar det länkar författarna genom detta etnografiska studier till utbildningspolitiska mål.

Enligt min uppfattning ger Gordon, Lahelma och Holland en metodologiskt intressant infallsvinkel till diskussionen om skola och medborgarskap. Härvid kan begreppet ”medborgarskap” fungera som analysredskap för vardagliga socialisationsprocesser i en offentlig institution vilkas mål rör allmänna politiska intressen. Jag tror även det är poängfullt att, som författarna, inte begränsa sådana analyser till undervisningssituationer; även livet vid sidan om den schemalagda undervisningen är formad av skolan som institution och omfattas av läroplanens mål.

En av bokens, och liknande undersökningars, starka sidor är att dekonstruera medborgarskapsbegreppet, dvs visa på de spänningar och differentieringar som ett inlemmande i det ”offentliga” innehåller i relation till olika elevgrupper. Detta synliggörs när fokus riktas på hur elever och lärare dagligen ”gör” medborgarskap i en sammansatt skolmiljö. Begreppet medborgare innefattar analytiskt både en nu-dimension, dvs ett deltagande i skolan här och nu. Samtidigt innebär det ett inlemmande i något som kommer senare, efter skolan. Skolan är en specifik miljö med specifika krav i förhållande till de miljöer där de unga kommer att delta senare i livet. Vad som där får mer permanenta betydelser för ett framtida medborgarskap efter skolan är en fråga som författarna av begripliga skäl inte diskuterar. Man kunde möjligen önska att frågan om det skolspecifika, liksom distinktionen här respektive sedan, hade problematiseras ytterligare vid sidan av bokens dekonstruktion av medborgarskapsbegreppet.

Boken visar att den vardagliga socialisationen till elev implicerar – i skolan liksom i flera andra institutionella miljöer (se t ex Hydén 1999) – dimensioner där identiteter skapas och förhandlas i relation till nationella politiska åtaganden med utbildningsinstitutionen. Den vardagliga process som elever och lärare (och annan skolpersonal) formar och formas i är här varken kulturellt, ideologiskt genomskinlig eller rätlinjig, utgående från politikernas intentioner. Samtidigt är institutionen skola också en politisk produkt som formar det moderna samhället. Detta, både-och har författarna till *Making Spaces* analyserat på ett spännande sätt.

Johan Liljestränd

Referenser:

- Burr, Vivian (1995): *An introduction to social constructionism*. London: Routledge.
- Garpelin, Anders (1997): *Lektionen och livet. Ett möte mellan ungdomar som tillsammans bildar en skolklass*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Education 70.
- Hydén, Lars Christer (1999): *Who!? Identity in institutional contexts*. Arbetsrapporter från Tema K, 1999:3. Linköpings Universitet.
- Ljunggren, Carsten (1997): Radikal demokrati. *Utbildning och demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 6(2), s 125-156.
- van Mannen, John (1988): *Tales of the field. On writing ethnography*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Wexler, Philip (1992): *Becoming somebody. Toward a social psychology of school*. London: The Falmer Press.